

Любомир ПИРІГ

ПРАДАВНЯ І ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ВОЄННА ІСТОРІЯ МОВОЮ ФІЛАТЕЛІЇ

Багаті та мальовничі землі України, включаючи етнічні терени, які на сьогодні не входять в її державні кордони, споконвіків були полем сутичок, боїв, воєн тубільного, ще доукраїнського, населення з ватагами й полчищами інших народностей, які зі зброєю в руках шукали собі місця на землі, кращої долі.

Безпосередньо тема війни у філателії висвітлена мало. Провійни можуть нагадувати філателістичні випуски, присвячені окремим особистостям, містам, які формувалися залежно від воєнних подій, були причетними до них.

Предметом філателії, крім поштової марки, є поштові конверти, марковані листівки, відбитки пам'яткових штемпелів і навіть звичайних поштових календарних штемпелів, які назвою населеного пункту, датою пов'язані з відповідною темою колекції.

Тематична філателія стає дедалі популярнішою і тому філателістично-поштові випуски відіграють вагомую роль у пропаганді знань про державу, її культуру, історію, досягнення в усіх сферах суспільного життя.

У філателістичних випусках знайшли відбиття первісні історико-літературні джерела, з яких можна почерпнути інформацію і пояснення про зміст філателістичного

матеріалу, в тому числі й про історію воєн в Україні. Найдавніша пам'ятка українського літописання – „Повість врем'яних літ” – створена в Києво-Печерському монастирі ченцем Нестором (? – після 1113 р.). Їйому присвячені дві поштові марки СРСР (1956 р.) із зображенням скульптури літописця, виконаної М. Антокольським, конверт з оригінальною маркою України (2001 р.), листівку з оригінальною маркою Російської Федерації (1993 р.). Про „1000 років літописанню і книжковій справі в Україні” нагадала марка 1998 року (іл. 1). До 325-річчя народ-

ження автора „Козацького літопису” Самійла Величка (1670 – 1728 рр.) видано місцевий конверт у Полтаві, де 2 вересня 1995 року відбулося пам’яткове погашення. Поштою України (конверт 1998 р.) вшановано 500-річчя Львівського літопису. Львівським він названий умовно, оскільки знайдено його у Львові на початку XIX ст. Вперше надруковано у 1839 р. Товариством історії та старожитностей російським при Московському університеті.

Із пам’яток найдавніших часів України у філателії відзначено Мезинську палеолітичну стоянку (конверт, штемпель – Мезин Чернігівської області, 12 вересня 2008 р.), Кам’яну Могилу (с. Мирне Запорізької області, конверт 2004 р.), віддано належне трипільській культурі (IV – V тисячоліття до н.е., поштова марка 1993 р.). Археологічні знахідки тих епох – це переважно предмети побуту, хоча і тоді не обходилося без воєнних сутичок.

На початку VIII ст. до н.е. у південних степах України з’явилися кочові скіфи, які остаточно осіли в Причорномор’ї наприкінці VII ст. і залишалися там до III ст. до н.е. Відомий історик Б.Греков (конверт 1982 р.) вважав, що на підставі археологічних спостережень встановлюється нерозривний ланцюг від скіфів до Київської держави. Грецький історик Геродот описав скіфів як своєрідний „караючий меч” для тодішнього світу. У боях з киммерійцями, таврами, греками, сарматами, вони, сповідуючи культ меча, були немилосердні. Полонених

осліплювали, кастрували або приносили в жертву богині домашнього вогнища Таботі, повелителю неба Папою, богам війни Арею. Про скіфів нагадують дванадцять конвертів і поштова марка СРСР, три марки Російської Федерації із зображенням археологічних знахідок (переважно мистецьких виробів) зі скіфських курганів Півдня України. Уявлення про скіфських воїнів, включаючи зображення скіфської „амазонки”, дають чотири марки України 2002 року (іл. 2).

Протягом IV – VII ст. н.е. тривала епоха Великого переселення народів. Із південного узбережжя Балтики вийшли на береги Чорного та Азовського морів готи, які в союзі з місцевими племенами створили тут Готську державу. Короткочасна історія її існування супроводилася війнами проти грецьких міст-держав (зруйновано Ольвію, Тиру), антів. Про „Війни з готами, IV ст.” розповідає марка України 2003 року (іл. 3).

У 375 р. на південні стеги України із Забайкалля прибули гуни, які в Приазов’ї розбили аланів, перейшовши Дон, розгромили готів і просунулися до Карпат. Під проводом вождя Аттила гуни створили свою державу, яка простягалася від середньоазійських пустель до Рейну і від Балтійського моря до Чорного. Їхнього войовничого вождя бачимо на марках Ватикану (1951, 1961 рр.), Туреччини (1984 р.). Про гунів нагадує марка України 2003 р. (іл. 4). Воєнні походи військових з’єднань із земель України на

Лл. 2

Лл. 3, 4, 5, 6

Балкани (VI ст.) відображено на марці цього самого року (іл. 5). Ще одна марка України 2003 року згадує про „Аварську навалу, VI ст.” (іл. 6). Авари (тюркське кочове плем'я) пройшли землями України зі сходу на захід і в VII ст. створили на Дунаї свою державу, яка 791 року впала перед військами франкського короля Карла Великого.

Анти створили одне з перших політичних об'єднань слов'ян – Антський союз (V –VII ст.). Довелося їм і оборонятися, і самим вступати у війни з готами, іншими прибульцями. Анти з гунами ходили у 421 р. на Візантію. Розбили їх у 602 р. авари. Вважають, що анти частково добудовували „Троянові вали” (у закруті між Збручем і Дністром), які залишилися після римлян. Скульптурний портрет імператора Трояна – на поштовій марці, барельєф колони Трояна – на листівці Румунії.

1996 року у с. Синява Київської області встановлено пам'ятний знак „Народу антів – предкам українців – від жителів Рокитнянщини” (конверт 2003 р.).

Якби каміння говорило, ми б довідалися набагато більше про війни на терені сучасної України минулих тисячоліть від фортечних і замкових стін та їхніх руїн, ніж з письмових джерел. Це замки і фортечні мури міст, 2500-річні ювілеї яких відзначено численними філателістичними випусками: Пантикапей – Керч, Кафа – Феодосія, Керкінітида – Євпаторія, Четатеа Альба – Білгород Дністровський, Балаклава, а також

залишки давніх споруд Києва, Галича, колонада Херсонеса (Севастополь), руїни палацу Мангупа тощо.

У середині 1-го тисячоліття „... було три брати: одному ім'я Кий, а другому Щек, а третьому – Хорив і сестра їх Либідь. Зробили вони городок (і) на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом” („Повість врем'яних літ”). Пам'ятник легендарним засновникам Києва, споруджений у 1982 р., зображено на марках (1990, 2000 рр.), конвертах (1987, 1989, 1991 рр.) і п'яти листівках (1983 – 1990 рр.). У 1997 р. Пошта України випустила поштовий блок з постатями трьох братів у всеозброєнні та їхньої сестри.

Давньоукраїнські землі з IX ст. зазвали нашістья вікінгів-варягів. „В літо 859. Варяги із-за моря збирали данину... В літо 862. Вигнали варягів за море і не дали їм данини. Почали самі собою правити...” („Повість врем'яних літ”). Варязькі лодії, на яких вікінги прибули на наші землі, зображені на марках скандинавських країн, Польщі, Болгарії, на українських марках спільного з Естонією випуску „Шлях з варягів у греки” (2003 р.). „У рік 6370 (862). Аскольд і Дир ... збрали багато варягів і почали володіти Полянською землею” („Повість врем'яних літ”). Цим першим київським князям присвячена марка України 1998 р., на купоні якої відповідна цитата із „Повісті врем'яних літ” (іл. 7).

У 882 р., прийшовши на Полянську землю, Олег убив Аскольда. Поховали його на схилах Дніпра, де

Лл. 7

Лл. 8

сьогодні Аскольдова могила (листівка 1989 р.; марка 2002 р. – репродукція малюнка Т.Шевченка 1842 р.).

Князь Олег зі своїми дружинниками (марка 2004 р., іл. 8) „у рік 6415 (907) пішов на греків... і було кораблів числом дві тисячі” („Повість врем'яних літ”). Він підкорив племінні союзи словенів, кривичів, деревлян, сіверян, радимичів, угро-фінські – чуді та мері. У 912 р. здійснив похід проти Хозарського каганату.

Про князювання Ігоря свідчить пам'ятник князю Малу в Коростені (конверт 2005 р.). Тут Ігор, заправнувши додаткової данини, у 945 р. був убитий. Мстилася за смерть чоловіка княгиня Ольга (марка 1997 р.), яка „у рік 6454 (946)... з сином Святославом зібрала воїв

багатьох і хоробрих, і пішла на Древлянську землю” („Повість врем'яних літ”).

Про завойовницькі походи князя Святослава Хороброго (Завойовника) промовляють тільки марки Болгарії з репродукціями ілюстрацій Манасієвої хроніки (іл. 9). Це ж він з покликом „Йду на ви!” „у рік 6475 (967) рушив на Дунай на Болгарію, і в битві одолів болгар. І взяв він вісімдесят городів по Дунаю, і сів, князюючи тут, у Переяславці, беручи данину у греків” („Повість врем'яних літ”). Про другий болгарський похід Святослава (969), коли він зазнав поразки під Преславою, яку хотів зробити своєю столицею, свідчить велика серія марок Болгарії, присвячених археологічним знахідкам біля цього міста.

Низка марок Болгарії, Греції містять портрети державних володарів тих часів.

„В літо 965. Пішов Святослав на хозар... і в битві здолав Святослав хозар” („Повість врем'яних літ”). Про цю подію може нагадати тільки конверт СРСР 1966 р. із зобра-

Іл. 9

женням оборонної стіни фортеці Чуфут-Кале (Крим), де свого часу оселилися нащадки хозар караїми.

Князеві Володимиру (Великому, Святому) присвячено поштовий блок України (2000 р.), київський пам'ятник йому – на численних марках (вперше – на марці УНР 1920 р.), конвертах. Найбільше філателістичного матеріалу різних держав, української діаспори присвячено Володимиру у зв'язку з відзначенням 1000-ліття хрещення Руси-України (1998 р.) Про його завойовницькі походи розповідає поштова листівка Польщі до 1000-ліття Перемишля. „В літо 981. Пішов Володимир на поляків і захопив міста їхні Перемишль, Червен та інші...” („Повість врем'яних літ”). „У рік 6488 (980). Володимир зібрав воїв багато... і пішов на Рогволода... вбив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогнідь узяв за жону” („Повість врем'яних літ”). Портрети полоцького князя і князівни – на поштових марках Білорусі (1993 р., іл. 10, 11).

„У рік 6524 (1017) Ярослав сів у Києві на столі отчїм. Було ж тоді Ярославу літ тридцять і вісім” („Повість врем'яних літ”). Його постать поруч із постаттю митрополита Іларіона на поштовому блоці України 1999 р., портрет – на марці Російської Федерації 2003 р. Про завоювання Ярослава Мудрого можуть свідчити у філателії відбитки поштових календарних штемпелів міст Ярослава (Польща), Ярославля (Росія).

Міжплемінні чвари на землях України IX – X ст. поступово переросли у князівські міжусобиці, особливо за великокняжий київський престол. У боротьбі за нього в 1015 р. сини Володимира Борис (князь Ростовський) і Гліб (князь Муромський) були вбиті за наказом старшого брата (князя Туровського) Святополка (Окаянного). Про двох братів, канонізованих православною церквою, нагадує ікона початку XIV ст. відтворена на марці Російської Федерації 1997 р.

Іл. 10

Іл. 11

Святополк підтримував польський король Болеслав Хоробрий (марка Польщі 1930-х рр.), який, вступаючи у Київ, ударив, надшербивши при цьому меч, по Золотих воротах. Меч-„шербець” (марка Польщі 1950-х рр.) служив у церемоніях коронування польських королів (іл. 12).

Наслідком князівських міжусобиць було відокремлення від Київської держави завойованих північних земель, зокрема Московського князівства. Синові Володимира Мономаха (поштовий блок України, марка Російської Феде-

Іл. 12

Ил. 13

рації 2003 р.), засновникові Москви Юрію Долгорукому, який не раз руйнував Київ, де й помер і похований 1157 р., присвячена марка Російської Федерації 1995 р., московський пам'ятник йому – на численних марках і конвертах СРСР і Російської Федерації. Нагадує про нього календарний поштовий штемпель пароплава «Юрій Долгорукий», який у 1960-х рр. курсував Волгою (іл. 13).

Спроба встановити злагоду і мир між князями була зроблена у 1097 р. на з'їзді в Любечі (конверт і штемпель – Любеч Чернігівської області, 4 – 5 жовтня 1997 р.). Заклик „Повісті врем'яних літ”: „Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи?.. Відтепер з'єднаймося в одно серце і обережимо Руську землю!” не був сприйнятий.

Землями України переміщалися на Захід, на Південь численні полчища кочівників зі Сходу. Деякі з них проходили мирно, інші прокла-

дали собі шлях збройно. Болгари – на Балканах, угри – за Карпатами створили свої держави. Портрети їхніх перших (Аспарух, Арпад) і наступних очільників зображені на марках відповідних держав. Угорські князі династії Арпадів (889 – 1301 рр.) не раз нападали на Галицьке князівство.

„В літо 968. Вперше прийшли печеніги на Руську землю” („Повість врем'яних літ”). „А в літо 992... печеніги побігли і гналися за ними руські і прогнали геть. Володимир вельми зрадів і зайняв місто біля того броду, назвавши його Переяславом, бо тут переяв славу печенігів...” („Повість врем'яних літ”). Переяславу присвячено низку філателістичних випусків. Розгромив печенігів остаточно у 1036 р. князь Ярослав. Згадка про них – у календарних поштових штемпелях населених пунктів Печеніги (Харківська область), Печеніжин (Івано-Франківська область).

Довелося воювати русичам з половцями, які вперше вторглися на Русь у 1061 р., з торками. Перемогу над половцями здобув Володимир Мономах, за що кияни назвали його „Грізні Очі”.

Принагідно зазначимо: до роду Мономаховичів належав глорифікований російською історією Олександр Невський (марки СРСР 1967, 1990 рр. і Російської Федерації 1995 р.).

Чорні клобуки („черньаси”, черкеси) з Північного Кавказу наймалися на службу у військові дружини київських князів. Про їхню

присутність на українській землі промовляють і назви населених пунктів – Велике Половецьке (Київська область), Черкаси. Про одне із тюркських племен X ст. – берендеїв нагадує назва парку в Костромі „Берендеївка” (конверт 1981 р.).

Великий слід у літературі, у пам'яті нащадків залишив похід Ігоря Святославовича проти половців 1187 р. завдяки поемі „Слово о полку Ігоревім”, авторство якої (1188 ?) до сьогодні не з'ясоване. Вперше марка, пов'язана з давньоруським епосом, надійшла в обіг 1957 року. Марка СРСР 1975 року була присвячена 175-річчю першого видання поеми після відкриття її рукопису в бібліотеці Спасо-Преображенського монастиря в Ярославлі. 800-ліття ство-

рення „Слова...” відзначено випуском марки СРСР 1985 р., яку було визнано найкращою маркою року країн Європи. Сцена з опери О.Бородіна „Князь Ігор” відтворена на марці Угорщини (іл. 14) 1967 р. Пам'ятник Ярославні у Новгород-Сіверському – на конверті 1984 р.

Героїзм воїнів Київської Русі оспівано в билинах „Вольга” (марка Російської Федерації 1997 р., іл. 15), „Зцілення Іллі Муромця” (марка 1988 р.), „Руслан і Людмила” (марка 1961 р.), в малярських творах В.Васнецова („Витязь на розпутті” – марка і поштова листівка 1968 р., „Три богатирі” – марка і листівка 1953 р.), в опері М.Глинки „Руслан і Людмила” (марка Російської Федерації 2004 р.). Назви історичних та епічних героїв Київ-

Битва "Вольга" Иллюстрация И.Я. Билибина. 1902.
1997
РОССИЯ-ROSSIJA 1500 РУБ.

Іл. 15

ської Русі присвоєно було паро-
плавам („Володимир”, марка і кон-
верт 1971 р.; „Садко”, марка 1977 р.),
літакові („Ілля Муромець, марка
1976 р.). Про давні історичні часи
нагадує поштова мініатюра 1972 р.
із зображенням крейсера під назвою
„Варяг”.

Воїни Русі-України XI – XII ст.
зображені на двох поштових мар-
ках 2004 р. („Стрілець з Надросся,
XII ст.”, „Народне ополчення, XI –
XII ст.” (іл. 16, 17).

Розчленування Київської Русі
на численні князівства призвело
до втрати русичами військової
потуги, можливості опору монголо-
татарській навалі XIII ст.

Стійкість зберегли Галицько-
Волинське князівство (800-річчя
– конверт, марка, штемпель Воло-
димир-Волинський, 19.09.1999 р.),
пізніше – Галицьке князівство, надто
у пору князювання короля Данила
Галицького (поштовий блок України
2001 р. (іл.18), якого було коронова-
но з благословення Папи Римського
1253 р. як борця проти монголо-
татарського панування (немаркова-
ний конверт, штемпель – Львів,
07.10. 2003 р.).

Іл. 16

Іл. 17

Іл. 19

Іл. 18

Юрій Логвин, творець великої серії поштових марок „Історія українського війська”, зобразив „Кіннотника Данила Галицького, XIII ст.” на одній із марок 2004 р. (іл.19).

Ім'я Данила Галицького носить Львівський національний медичний університет (конверт 2009 р.).

Поступово і західні князівства колишньої Київської Русі втрачають свою військову потугу. Тож синові Данила Галицького Леву

Даниловичу (немаркований конверт львівського випуску 1997 р.) доводиться воювати і проти монголо-татарів, і проти Литви, Польщі, боронити від угрів Закарпаття.

Із XIII – XIV ст. русичі-українці виступають проти монголо-татарів, Литви, Польщі, Угорщини, Валахії, а нерідко спільно з військами котроїсь із цих держав проти недавніх союзників. Змагаються вони уже як воїни, підпорядковані чужим державам, їхнім військовим з'єднанням.

Іл. 20

Іл. 21

Українці брали участь у Куликівській битві 1380 р. проти монголо-татарського засилля (марка СРСР, іл. 20, штемпель Куркіно Тульської області, 8 вересня 1980 р.) під проводом князя Дмитрія Донського (марка Російської Федерації 1995 р.), в якій вирішальну роль зіграли підрозділи очолювані воєводою Д.Боброком Волинським (Волинцем), представленим на одній із марок України 2005 р. (іл. 21). Причетними до військових походів за участю русичів-українців були литовські князі, надто Гедимінас, Міндовг (іл. 22), Вітовт

(іл.23), портрети яких – на численних марках Литви.

Польський король Казимир Великий (марки Польщі, іл. 24), згідно з Львівським літописом, „1339 року взяв Львів, мешканці якого піддалися сами; забрав великі скарби, срібла, золота, дорогоцінного каміння, блавату, 2 золотих хрести, усіяних камінням, в одному дереві святого хреста, 2 корони, крісло коштовної роботи, ризу чистим золотом шиту і дорогоцінним камінням усіяну; два замки – Високий і Низький – дерев'яні спалили”.

Значення для історичної долі русько-українських земель, для їхнього населення мала Кревська унія 1385 р. (марки Литви 1930-х рр.), відповідно до якої Литва і Польща об'єдналися в одну державу шляхом шлюбу литовського князя Ягайла і 12-річної польської королеви Ядвіги (марки Польщі 1930-х рр., іл. 25, Ватикану 1966 р.). Ягайло

Ил. 22

Ил. 23

зобов'язався прийняти католицьку віру і приєднати до спільної держави українські та білоруські землі.

Тривають походи на етнічні українські землі татарських поневолювачів. На давніх фресках у

Воронці (сучасна Румунія) зображено тортури і смерть св. Івана Нового Сучавського (іл. 26), яких він зазнав від магометан 1360 р. Поховали його у Білгороді-Дністровському. Мошці, рятуючи від ворога, переносили до Сучави (1402 р.), на Львівщину (до Жовкви, 1686 р.), відтак знову до Сучави (1783 р.). Фрески відтворено на двох марках і блоці Румунії (1971 р.).

Постійна загроза нападів військ Тевтонського ордену на землі Литви призвела до Грюнвальдської битви 1410 р. (марки Литви, іл. 27, Польщі, іл. 28), в якій під проводом Вітовта взяли участь Київська, Кременецька, Стародубська хоругви, із шістнадцяти польських хоругв шість – у складі українців Галичини і Поділля, велика кількість українців у складі десяти литовських хоругв. Особливо відзначився у цій битві лицар Іванко Сушик (марка України 2005 р., іл. 29).

Il. 24

Il. 25

Il. 26

Учасником битви під Грюнвальдом був Ян Жижка, полководець гуситських війн у Чехії, портрет якого – на марках Чехословаччини.

Чи не найбільше воєнних дій на землях України наприкінці XIV – на початку XV ст. відбулося під проводом та за участю литовського князя Вітовта, який був проти визнання Кревської унії. У 1392 р. Ягайло мусив підписати в Острозі угоду, за якою зберігалоя Литовське князівство, а Вітовта проголосили довічним великим князем Литви. Міждержавні чвари того часу призвели до грізної битви 12 серпня 1399 р. в гирлі річки Ворскли, в якій проти одного із татарських очільників взяли участь під проводом Вітовта загопи литовських, руських, польських воїнів, вояки господаря Валахії Стефана (марка Молдови). Битва закінчилася поразкою союзних військ. У 1401 р. Вітовт змушений був визнати васальську залежність від Польщі. А до того за його сприяння на Півдні України

Лл. 27

Лл. 28

Лл. 29

зводяться замки, міста (Хаджибей – Одеса, Дашів – Очаків та ін.).

Міждержавні зв'язки (Литва, Польща, Чехія) призвели до укладення 1429 р. в Луцьку (марка Литви 1930-х рр., іл. 30) угоди про коронування Вітовта, яке не відбулося через перешкоди з боку поляків.

Ил. 30

Казимира IV, перед полками якого у битві під Рогатином не вистояли повсталі галичанські селяни.

Про продовження турецько-татарського нашествия на Україну у XVI ст. нагадує марка 1997 р., присвячена полонянці із Рогатина (1520 р.) Роксолані (іл. 31), якій судилося стати дружиною могутнього турецького султана Сулеймана Пишного (портрет на марці Туреччини) і користуватися своїм впливом на нього навіть у питаннях державної політики.

На початку XVI ст. довелося оборонятися і від зазіхань Московського князівства на землі, заселені на той час ще національно не визначеними, не самоусвідомленими українцями і білорусами. Московські війська зазнали нищівної поразки під Оршею 1512 р. (іл. 32) від полків під проводом Великого гетьмана Костянтина Острозького (марка 2005 р.), якому присвячений і поштовий блок Білорусі (2008 р., іл. 33).

Уявлення про вигляд пушкарів, стрільців українських земель XIV

Ил. 31

У XV ст. на землях України спалахують повстання проти польсько-шляхетського соціального та релігійного гніту. Тільки опосередковано про одне з них під проводом ватажка Мухи (1490 – 1492 рр.) нагадує поштова марка Ватикану з портретом польського короля

Іл. 32

Іл. 34

Іл. 33

– XV ст. дає одна з поштових марок 2005 р. (іл. 34).

Після вище згаданої Креської унії до повного політичного, соціального, національного, релігійного пригнічення українського народу з боку Польщі призвела Люблінська унія 1569 р. (марка Польщі 1930-х рр.). В Україні зароджується козацт-

во, організації якого як сили, що захищала підвладні Польщі землі України, Європи загалом від вторгнень татар, сприяли спочатку й польські королі. Козацтво ж виявилось збройною потугою відродження соціальної, релігійної гідності, пробудження національної самоповаги українського народу.